

THE CONSTRUCTION TECHNIQUES AND THE RESTORATION OF THE ESREFOĞLU TOMB IN BEYSEHIR, KONYA-TURKEY

ABSTRACT

Beyşehir, whose history extended from antique period and settled nearby Beyşehir Lake is located in Anatolia, 95 km. far from west side of the city of Konya.

During the XIIIth century Beyşehir was very important center both geographically and politically and it was the capital city of Eshrefids. At the same period, it became the center of very important architectural works since Shah Süleyman, one of the beys of Eshrefids, who was interested in art.

One of the most beautiful tile mosaic examples in Anatolia from XII. century is in the Dome of the Eşrefoğlu Süleyman Shah Tomb.

The subject of this paper is the tile mosaic techniques, used traditional methods and restoration stages of tile mosaics on dome of Eşrefoğlu Süleyman Shah Tomb.

In this paper, while the restoration stages of half part of the dome tiles vanished by structural problems are mentioned; manufacturing techniques of these tiles that they are determined by us during the restoration are presented.

Konya Beyşehir Eşrefoğlu Türbesi Kubbe Çinileri Yapım Teknikleri ve Restorasyonu

CELAL KÜÇÜK, NADİRE MİNE YAR*

Giriş

Beyşehir, Orta Anadolu'da, Konya İli'nin 95km batısında yer alan bir kenttir. Beyşehir gölünün hemen kıyısında kurulmuş olan kentin yerleşimi, antik döneme kadar uzanmaktadır.

Kent, Eşrefoğlu Beyliği'nin başkenti olması dolayısıyla, XIII. yüzyılda "Beylikler Dönemi" diye adlandırılan devirde, hem siyasi açıdan hem de coğrafi konumuyla önemli bir merkez hâline gelmiştir. Aynı dönemde Eşrefoğlu Beyi Süleyman Şah'ın sanata ilgisi sayesinde kentte çok önemli mimari eserler inşa edilmiştir.

Bu eserlerden en önemlisi cami, türbe, hamam, medrese ve çarşıdan oluşan Eşrefoğlu külliyesidir (Şekil 1-2). "Mozaik çini" sanatının Anadolu'daki en güzel örneklerinden biri, külliye de yer alan ve XIII. yüzyılda Eşrefoğlu Süleyman Şah için inşa edilen türbenin kubbesindeki

Şekil 1. Eşrefoğlu Camii ve Türbesi, Beyşehir, Konya

Şekil 2. Caminin içinden bir görünüm

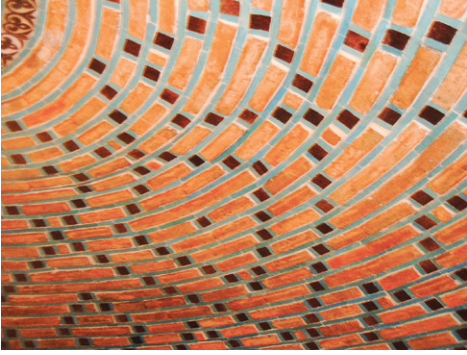
çiniler olup bu bölüm, tamamıyla mozaik çini tekniğiyle üretilmiş çinilerle kaplıdır.

Süleyman Şah Türbesi, külliye de, caminin doğu duvarına bitişik bir biçimde tasarlanmış olup giriş kapısı üzerindeki kitabesine göre, Hicri 701 (1301) tarihinde Emir Süleyman tarafından yaptırılmıştır.¹ Yapı altta mumyalık, üstte sekizgen gövde; yukarı kısmında ise, içte kubbe, dışta konik külahtan oluşmaktadır. Türbenin kesme taş kaplaması Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1965 yılında tamamen yenilenmiş olup bu uygulamadan sonra, mumyalığın kapısı güncel

zeminden daha aşağıda kalmıştır. Tonoza örtülü mezar hücrelerine 0,70m genişlik ve 1.38m yükseklikte demir kanatlı küçük bir kapı açılır. Kapı açıklığındaki "Bursa kemeri", tepe ortasında bir üçgen çıkıntı yapmaktadır. Türbe girişine, kapının iki tarafındaki altışar adet taş basamakla çıkılır. Kemer köşeliklerine sade birer kabara yerleştirilmiştir; hemen üstünde ise, iki satırlık kitabe kuşağı bulunmaktadır. Türbenin cephe duvarları, caminin cephesinde olduğu gibi düz bordür ve profilli silmelerle çepeçevre kuşatılarak adeta yüzeyel birer niş hâlinde düzenlenmiş; kuzey ve

* Restoratör CELAL KÜÇÜK, Restoratör NADİRE MİNE YAR, artandrestoration@gmail.com

¹ Y. Akyurt, "Beyşehir Kitabeleri ve Eşrefoğulları Camii Türbesi", *Türk Tarih, Arkeolojya Etnografya Dergisi*, IV (1940), İstanbul. s. 91-129; Y. Erdemir, *Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Camii ve Külliyesi*, Beyşehir Vakfı yayını, Beyşehir, 1999, s. 83.

Şekil 3. Mihrap kubbesi

Şekil 4. Eşrefoğlu Türbesi Kubbesi restorasyondan önce

Şekil 5. Eşrefoğlu Türbesi restorasyon esnasında

Şekil 6. Kubbeden detay, restorasyondan önce

Şekil 7. Türbe kubbesindeki mozaik çini panolar

Şekil 8. Kubbe görünümü, restorasyondan sonra

güney cephesine ise, altlı-üstlü birer pencere açılmış olup etrafı ikişer sıra sade kuşakla çevrilmiştir. Ahşap pencere kapakları sonraki dönemlerde yapılmıştır. Duvar kalınlığı ise 1.17m'dir. Türbenin iç yüzeyi, cepheye olduğu gibi muntazam kesme taşlarla kaplanmıştır. Duvarlardaki nişler ve çini süslemeli kubbe, dikkat çekicidir. Caminin harimine açılan pencere, diğerlerinden daha büyük olup 1.32m x 2.05m boyutlarındadır. Pencere şebekesinde mozaik çini tekniği ile yapılan ve plakalar halinde yüzeye monte edilen uygulama, araştırmacıların dikkatini çekmiş ve konuyla ilgili farklı fikirler ileri sürülmüştür.²

Mozaik çini olarak adlandırdığımız çini tekniği, uzun yıllar boyunca Orta Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanan bir coğrafyada, yapılarda süsleme yöntemi olarak kullanılmış-

tır. Mozaik çini, yapılarda çoğunlukla mihrap, kubbe, giriş kapısı gibi yerlerde ve yapının içinde ve dışında olmak üzere; geometrik bezeme veya yazı biçiminde, çok zengin bir süsleme türü olarak kullanılmıştır (Şekil 3). Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya girmesi ile birlikte inşa edilen birçok eser, farklı teknikler kullanılarak yapılan mozaik çinilerle süslenmiştir.

Bu çalışmanın konusunu, Eşrefoğlu Türbesi çinilerinin restorasyonu ve bu süreçte mozaik çini teknikleri ile çinilerin yerlerine yerleştirilmesine ilişkin olarak elde edilen veriler oluşturmaktadır.

Beyşehir Eşrefoğlu Türbesi bezemeleri, en zengin mozaik çini örneklerinin başında gelmektedir. Türbe kubbesinin çapı 5,80m, alanı yaklaşık 113 metrekaredir. Türbenin kubbesi tamamen bitkisel bezeme desenli mozaik çini ile kaplanmıştır.

Türbe kubbesinin yarısı daha önce bilinmeyen bir nedenle yıkılmış ve bu bölümdeki çiniler yok olmuştur (Şekil 4). Geçmişte yapılan restorasyon çalışmalarında yıkılan kısım çimento bağlayıcılı bir harç ile onanırken, çiniler olduğu gibi bırakılmıştır. Gerçekleştirilen proje sonucunda, öncelikle taşıyıcı kubbeden ayrılmış olan çini panolar, hidrolik kireç harcı enjeksiyonu yapılarak sağlamlaştırılmıştır (Şekil 5-6). Depolarda bulunan ve günümüze kadar ulaşabilmiş orijinal parçalar ise, yerlerine tekrar takılmıştır (Şekil 7). Orijinal çinilerin olmadığı bölümlerde desenler, orijinal mozaik çini görüntüsünde, renkli çinilerle tamamlanmıştır (Şekil 8).

Bu projenin uygulanması aşamasında dört restoratör, bir ressam ve üç işçi görev almış ve çalışma toplam üç ay sürmüştür.

Mozaik Çini Panoların Yerleştirilmesi

Eşrefoğlu Türbesi'nde kullanılan mozaik çini panolar on farklı formdan oluşmaktadır. Kullanılan çini panolar, dikdörtgen, beşgen ve altıgen formlardan meydana gelmiş

ıçbükey panolardır (Çizim 1-2).

Türbenin kubbesinde yer alan çini panoların 173 parçadan oluştuğu tahmin edilmektedir. Mevcut *in situ* durumda bulunan parça sayısı

ise 98 adettir. Restorasyon sırasında, daha önce düşmüş olan ve depolarda muhafaza edilen yaklaşık 47 adet çini parçası da, desenine göre orijinal yerleri tespit edilerek monte edilmiştir.

² Y. Erdemir, a.g.e, s. 85.

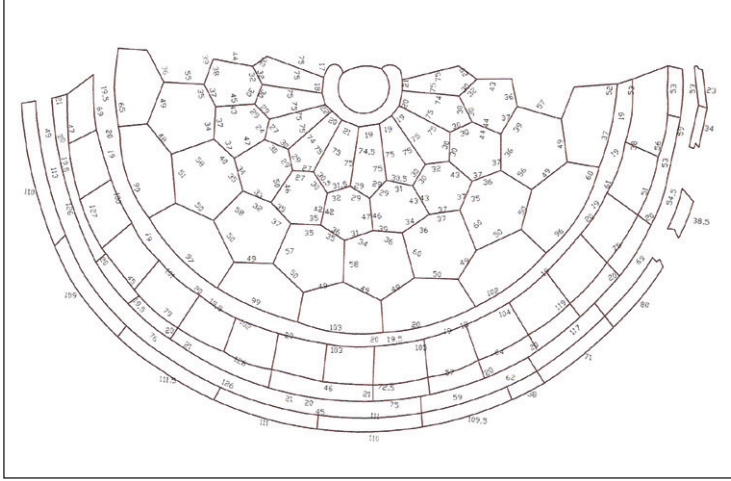
Bilindiği gibi özellikle mozaik uygulamasında (Bizans dönemi mozaiklerinde), “direkt uygulama” denilen ve ıslak sıva üzerine yapılan işlem, yaygın bir biçimde kullanılan bir yöntemdir.

Eşrefoğlu Türbesi mozaik çini-

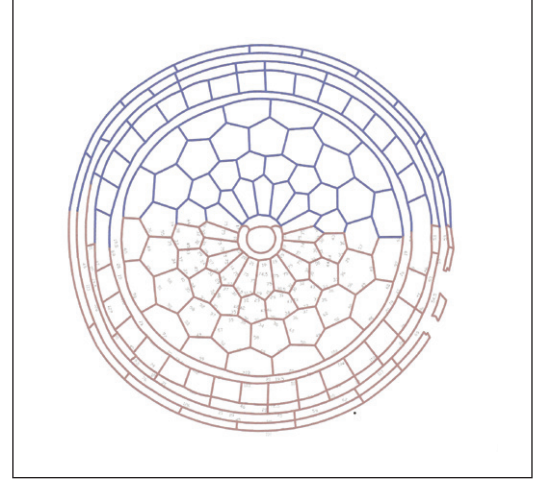
lerinin uygulamasında tercih edilen yöntem, mozaiklerden farklı olarak çinilerin panolar hâlinde farklı bir alanda hazırlandıktan sonra yerlerine monte edilmesi şeklindedir. Yukarıda verdiğimiz bilgilerin ışığında, türbe kubbesinde mozaik

çinilerin yapılması ve yerine monte edilmesi uygulaması üç temel gruba ayrılabilir:

- Mozaik çini parçalarının hazırlanması,
- Mozaik çini panoların hazırlanması,
- Panoların montajı.

Çizim 1. Mozaik çini panoların yerleştirilmesi

Çizim 2. Mozaik çini panoların yerleştirildikten sonraki görünümü

Mozaik Çini Parçalarının Hazırlanması

Mozaik çinilerde genellikle sınırlı renkte çini kullanılmıştır. Turkuvaz ve patlıcan moru ağırlıklı olarak tercih edilirken, yer yer lâcivert ve siyah renklerin de kullanıldığı tespit edilmiştir³ (Şekil 9).

Ancak mozaik çinide sadece çini parçaları kullanılmamıştır. Çini ile birlikte kullanılan tuğla, alçı veya taş gibi malzemeler ve bu malzemelerin renkleri, mozaik çini tekniğini ortaya çıkaran unsurlardır. Bu şekilde oluşturulan panolarla renk konusunda daha zengin bir görüntü meydana getirilmiştir. Çiniler gözenekli bisküvi yapısına sahip olup astar kullanılmadan ve düşük sıcaklıkta imal edilmiş süsleme elemanlarıdır.⁴

Mozaik çiniyi oluşturan parçaları incelediğimizde kenarlarının son derece muntazam olarak ke-

sildiği ve form verildiği görülmektedir (Şekil 10). Sırlı kısım geniş olmak üzere geriye doğru konik olarak kesilen parçalarda, gözle görülebilen, testere izine benzer izler tespit edilmiştir. Çinileri kesmek için kullanılan alet, muhtemelen çok ince dişli bir testere olmalıdır (Şekil 11). Bu parçalar bazı durumlarda kare, dikdörtgen v.b geometrik formlardadır. Üzerinde çalışılan yapıda ise, özellikle bitkisel bezemeli süslemelerde, bezemenin formuna göre her parça aynı derecede muntazam olarak kesilmiştir. Bazı durumlarda, çini parçalarına konulacak yere göre, farklı formlarda da biçim verilmiştir (Şekil 12-13). Geometrik desenlerde, aynı ölçüdeki birçok parçanın eşit kesildiği tespit edilmesine karşın; bitkisel bezemeli desenlerde

kesilme konusunda herhangi bir standardın olduğuna dair yeterli sayıda veri elde edilememiştir.

Yukarıda açıklanmaya çalışılan nedenlerle, mozaik çini yapımında öncelikle çinilerin istenilen renklerde, düz karo olarak pişirildiği anlaşılmaktadır. Mevcut verilerden yola çıkılırsa; yapının inşa edildiği dönemde çini karolar, boyutları birkaç cm değişmekle birlikte 20x20cm imal edilmiş olmalıdır.⁵ Dönemin teknolojik imkânları da karo boyutlarının yukarıda verilen ölçülerde olduğunu düşündürmektedir.⁶

Daha sonra bu karolar desenin formuna göre kesilmekte ve kesilen küçük parçalar gruplandırılarak mozaik çini yapımında kullanılmak üzere hazır hâle getirilmekteydi.

³ Sahip Ata Türbesi kemerinde lâcivert renk kullanılmıştır.

⁴ Hans E. Wulff, *The Traditional Crafts of Persia, Their Development, Technology and Influence on Eastern and Western Civilizations*, The MIT Press, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge Massachusetts and London, s. 123-165.

⁵ Aynı dönemde yapılan altıgen çini karoların boyutları 16,5 ila 17,5cm arasında değişmektedir. Örneğin; Konya Sahip Ata Hankâhı çinileri ve Konya Bulgur Dede Tekkesi altıgen çinilerinde olduğu gibi.

⁶ Yapının inşa edildiği dönemde kullanılan çini fırınlarının kapasitesi göz önüne alınacak olursa; teknik olarak çininin kırılmadan pişirilebilmesi için daha büyük boyutlu karolar imal edilmesi oldukça zor ve riskli bir işlemdir.

Sekil 9. Türbeden mozaik çini blokları

Sekil 10. Mozaik çini kesiti

Sekil 11. Mozaik çini kesme tekniği

Sekil 12. Mozaik çini parçası

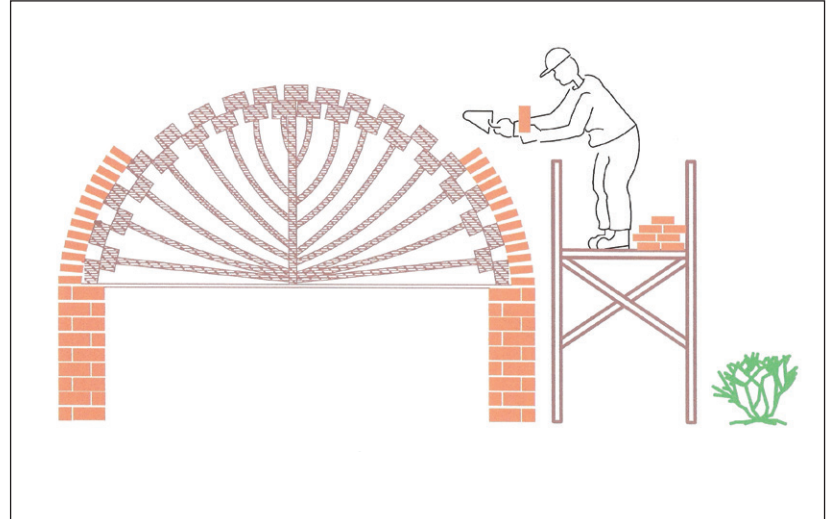
Sekil 13. Mozaik çini kesme tekniği

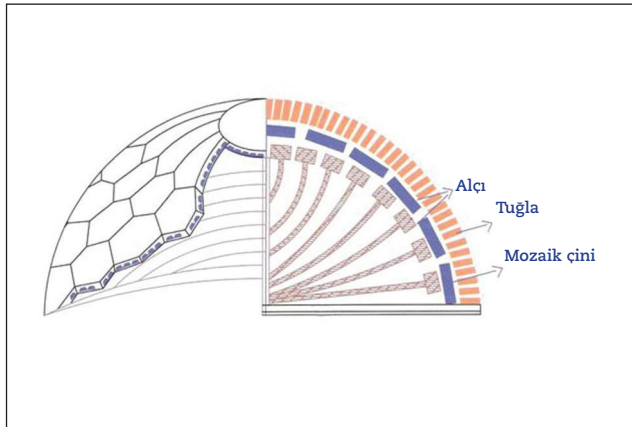
Sekil 14. Yıldız biçiminde kesilmiş mozaik çini bloğunun arka yüzü

Mozaik Çini Panoların Yapılması

Kesilerek hazırlanan küçük parçalar birleştirilerek, yukarıda sözü edilen kubbenin mozaik çinilerini oluşturacak panolar hazırlanmıştır (Sekil 14). Ancak yerleştirilecek alan bir kubbe olduğundan, bütün panolar bu forma göre düzenlenmiştir. Öncelikle kubbe formunun geometrik planlamasının yapılması gerekmektedir. Planlama sonrasında ikinci önemli konu, kubbenin yapısına göre bütün panoların uyumlu bir şekilde çalışmasıdır. Bir panonun diğerleriyle bir bütün oluşturacak şekilde bir araya gelebilmesi için, tüm parçaların birbirleriyle uyumlu tasarlanması gereklidir. Aksi takdirde birkaç mi-

Cizim 3. Tuğla kubbenin yapımı

Cizim 4. Kubbeden kesit

Cizim 5. Mozaik çininin yerine yerleştirilmesi

limetrelilik bir fark, bütün parçaların uyumunun bozulmasına ve yerine takılmasının imkânsız hâle gelmesine neden olmaktadır. Farklı içbükey formların üretilebilmesi için kalıp kullanıldığı düşünülmektedir. Çünkü kubbenin formu, yaklaşık her bir metre içinde değişen bir şekilde, içbükey çini panolar üretmesini zorunlu kılmaktadır (Çizim 3).

Bu derece büyük bir kalıp hazırlanması için izlenebilecek en ideal yol ise, inşaat sırasında tuğla kubbe için kurulan kalıbın sökümünden sonra, kalıbın başka bir alanda 1/1 oranında tekrar kurularak mozaik çini panoların bunun üzerinde imal edilmesidir (Ancak bu iddiayı doğrulayacak herhangi bir veriye ulaşılamamıştır). Yapıda, çini parçaları mozaik tekniğinde olduğu gibi, tersinden, desenine göre kalıp üzerine yerleştirilmiştir (Çizim 4-5).

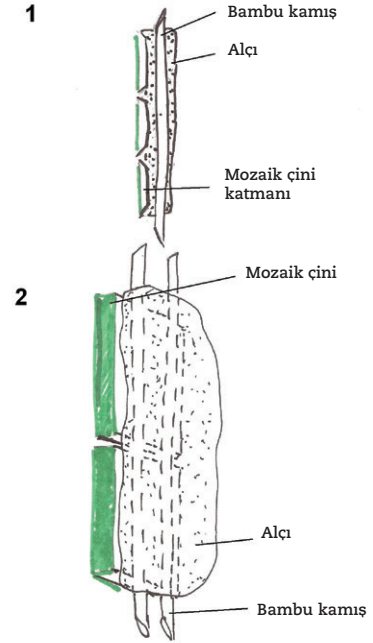
Yerleştirme aşamasında çini parçalarının arasında 3mm'den

8mm'ye kadar değişebilen ölçülerde boşluklar bırakıldığı tespit edilmiştir (Şekil 15). Bu uygulamada, çini parçalarının arkasına dökülen alçı karışımı harcın beyaz rengi, üçüncü bir renk olarak ortaya çıkmaktadır. Her panonun deseni tamamlandıktan sonra, o bölümün arkasına alçı ile karıştırılmış kireç harcı akışkan jel kıvamında dökülmüş ve bir sonraki pano için aynı işlem tekrar edilmiştir. Her bir parça için bu işlem tekrar edilerek bütün kubbe çinileri kalıp üzerinde hazırlanmıştır⁷ (Şekil 16).

Özellikle ince, uzun ve kırılma riski olan parçalarda, alçıyı güçlendirmek amacıyla içine kamış konulduğu görülmektedir (Şekil 17, Çizim 6).

Göl kıyasında bir yerleşim olan Beyşehir'de, kamış, mimari yapılar başta olmak üzere birçok alanda kullanılmaktadır. Bu ayrıntı, çinilerin yerinde yapıldığı görüşünü güçlendirmektedir.

Mozaik Blokların Hazırlanması

Çizim 6. Mozaik çini kesiti

Şekil 15. Mozaik çini parçasının arka yüzü

Şekil 16. Eğri kesilmiş alçı destekli mozaik çini pano

Şekil 17. Bambu parçası

Mozaik Panoların Montajı

Kalıp üzerinde hazırlanmış olan parçalar, en alt sıradan başlamak suretiyle, kubbede yer alması gereken bölüme yerleştirilmiş ve arkasına akışkan jel olarak hazırlanan kireç harcı doldurulmuştur. Bu işlem, sırası ile her bir sıradan sonra ikinci sırayı koymak suretiyle tekrarlanmıştır. Kubbenin tepe noktası olan üçüncü sırada, mozaik çini panolar birleştiril-

dikten sonra her iki panonun birleşim yerinden geniş başlı bir çiviyle kubbeye sabitlenmiştir (Şekil 18).

Bu bölümlerde çiviler, hem akışkan jel harcın kurumasına kadar panonun tutturulması, hem de ileride düşmeden kalabilmesi için çakılmış olmalıdır. Kubbe eteklerinde bulunan panolarda iki çivi kullanılmışken,

Şekil 18. Mozaik çini blokların demir çivi ile sabitlenmesi

⁷ Yapılan çalışmalar sırasında çini yüzeyleri ile arkasında kullanılan harç arasında 2mm yi bulan kot farkları tespit edilmiştir. Bu durum bize, kalıbın üzerinin camur ile sıvanmış ve çini parçalarının mozaik tekniğinde olduğu gibi camur üzerinde birleştirilmiş olduğunu düşündürmektedir.

kubbe göbeğindeki son parça dört çivi ile tutturulmuştur (Şekil 19). Bu nedenle çini panoların en alt sıradan takılmaya başladığı ve son parçanın kubbe göbeğindeki yazı olduğu düşünülmektedir.

Mozaik çini panoların birleştirilmesinde bazı bölümlerde boşluklar oluştuğu gözlenmiştir. Bu kısımlarda montajdan sonra ilave çini parçaları konulmak suretiyle desen devamlılığı sağlandığı, böylece montaj aşamasında ortaya çıkan hataların kamufle edildiği anlaşılmaktadır (Şekil 20). Bütün çini panoların takılmasından sonra, çinilerle panoların arkasında kullanılan harç arasındaki kot farkları yüzeyden alçı sıva ile kapatılmıştır (Şekil 21).

Kubbe göbeğinde bulunan parçanın arkasına ise, dairesel biçimde, alçı ile birlikte kendir sarıldığı tespit edilmiştir (Şekil 22). Bu bölümde panonun arkasını akışkan jel harç doldurma imkânı olmadığından, panonun buraya yığılan harcın sıkıştırılması suretiyle takılarak kubbeğe bağlandığı düşünülmektedir.

Mozaik çiniler, kullanım amacı

açısından Bizans mozaikleri ile benzerlikler göstermekle birlikte, kullanılan malzemeler ve yöntemlerle birbirinden ayrılmaktadır.⁸ Yukarıda sözü edilen çalışmalar, mozaik çini tekniklerinin tespit edilmesi, restorasyon ve konservasyon açısından daha sağlıklı yön-

temler geliştirebilmesi için önemlidir. Bunun yanı sıra, uzun yıllardan beri Selçuklu mozaik çinilerinde kullanılan yöntemler konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Yapılan bu çalışmalarla çini mozaik teknolojisi konusuna açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Şekil 19. Kubbede mozaik çini blokların demir çivi ile sabitlenmesi

Şekil 20. Mozaik çini blokların görünümü ve eksik kısımların örtülmesi

Şekil 21. Mozaik çini yüzeyi ile alçı sıvanın görünümü

Şekil 22. Alçı içindeki kendir parçası.

⁸ Akşehir Ulu Cami mihrabı kavsarasında yer alan bir parçada altın varak *tessera* (mozaik tekniğinde kullanılan taş ya da cam küpler) uygulandığı görülmektedir. Bu durum, *tessera*'ların, mozaik çini tekniğinde kullanılmış olması bakımından da dikkat çekicidir.